

پژوهشی در شناسایی و خوانش اوراق قرآن بایسنغری

در مجموعه‌های ایران و جهان

کیانوش معتقدی*

چکیده

در بررسی‌های تاریخ هنر کتاب‌آرایی، قرآن معروف به «قرآن بایسنغری» از جمله قرآن‌های شاخص و بزرگ نمونه‌های قرآن‌نگاری ایران به حساب می‌آید. در همین زمینه و با وجود پژوهش‌های فراوانی که درخصوص پیشینه، نحوه استنساخ، شناسایی کاتب یا کاتبان احتمالی و سرگذشت این مصحف از عهد تیموری تا امروز انجام شده، پژوهشی جامع درباره مجموعه اوراق و سطور پراکنده باقیمانده از این مصحف (در داخل و خارج از ایران)، به همراه تصاویر و خواندن متن آنها تاکنون منتشر نشده است.

با این‌همه و با وجود گزارشات ارزشمند جیمز بیلی فریزر (۱۸۲۲م) در سفرنامه‌اش به قوچان و مشاهداتش از اوراق باقیمانده از این قرآن در بقعه امامزاده ابراهیم قوچان، به نظر می‌رسد بیشتر برگ‌های این مصحف تنها اندکی بعد از مفقود شدنش، به دلایلی نامعلوم غارت و تکه‌تکه یا در جایی پنهان شده است؛ چراکه با احتساب کل برگ‌ها و سطور موجود در کتابخانه مشهد و دیگر مجموعه‌های ایران و جهان، که در ادامه به تفصیل معرفی می‌شوند، کمتر از یکصد صفحه از این قرآن باقی مانده است، حال آنکه می‌توان تعداد کل صفحات قرآن کاملی با این ابعاد را در حدود ۸۵۰ برگ تخمین زد.

در همین راستا و با هدف شناخت و ارائه فهرستی دقیق از این اوراق و معرفی مجموعه‌هایی که در حال حاضر این آثار در آنها نگهداری می‌گردند، گردآوری اطلاعات این پژوهش به روش توصیفی کتابخانه‌ای انجام شده و بررسی برخی قطعات از نزدیک توسط نگارنده صورت گرفته است. بدیهی است که یافتن قطعات گمشده این مصحف و بررسی‌های بیشتر، می‌تواند چشم‌اندازهایی تازه درباره سرگذشت و ویژگی‌های ساختاری و هنری (سبک خوشنویسی) این نسخه منحصر به فرد پیش روی پژوهشگران این عرصه قرار دهد.

واژگان کلیدی: قرآن‌های تیموری، قرآن بایسنغری، نسخه‌شناسی، خوشنویسی و مجموعه‌های هنر اسلامی.

* پژوهشگر هنرهای ایرانی اسلامی
kianooshart@gmail.com

پیشینه پژوهش

بدون شک اهمیت قرآن بایسنغری به واسطه اندازه غیرمتعارف صفحات (۱۷۰×۱۰۰ سانتی‌متر) و قطع درشت قلم محقق‌ی که متن قرآن با آن کتابت شده، بیش از دیگر مصاحف دوره تیموری، برکسی پوشیده نیست، اما به دلیل نبودن اطلاعات کافی درخصوص نام کاتب یا کاتبان احتمالی، نام سفارش‌دهنده و به خصوص سرگذشت نسخه پس از به‌سرقت‌رفتن و پراکنده‌شدن آن از روزگار افشاریان تا امروز، لزوم شناسایی و خواندن دوباره متن اوراق نویافته می‌تواند اطلاعات بیشتری درباره شیوه کتابت و سبک نگارش صفحات آغازین یا پایانی قرآن و نمونه تزئینات تذهیبی از قبیل گل‌آیات، ترنج‌های حاشیه و کتیبه‌های سرلوح در اختیارمان قرار دهد.

در همین زمینه و از میان مقالات و گزارشات منتشر شده درباره قرآن بایسنغری، محققان نمونه‌هایی از اوراق پراکنده قرآن بایسنغری را در موزه‌ها و مجموعه‌های هنر اسلامی معرفی و بررسی کرده، تصاویری چند نیز منتشر نموده‌اند؛ پژوهشگرانی چون محمدتقی حکیم (۱۳۰۵ش)، سید محمد محیط طباطبایی (۱۳۱۹ش)، مهدی بیانی (۱۳۲۸ش)، حسین نخجوانی (۱۳۳۷ش)، احمد گلچین معانی (۱۳۴۷ش)، مارتین لینگز (۱۹۷۶م)، توبی فالک (۱۹۸۵)، لووری و لنتز (۱۹۸۹م)، دیوید جیمز (۱۹۸۸ و ۱۹۹۲م)، ابوالعلاء سودآور (۱۹۹۲م)، شیلا بلر (۲۰۰۶م)، دانکن هالدن (۲۰۰۷م)، علی اصغر ثابت‌جازاری و مهدی صحراگرد (۱۳۹۴). هر چند به‌واسطه در دسترس نبودن یا اطلاع‌نداشتن از محل نگهداری برخی نمونه‌ها (که در اختیار مجموعه‌داران خصوصی ایرانی یا خارجی است) تعدادی از این اوراق تا به امروز معرفی و شناسایی نشده‌اند.

از کارگاه سلطنتی تیموری تا موزه‌های هنر اسلامی

سده نهم هجری سرآغاز یکی از جذاب‌ترین دوره‌های هنر کتاب‌آرایی ایران به‌شمار می‌رود، آن‌چنان‌که از میان علل و عوامل تأثیرگذار بر روند پیشرفت و توسعه این هنر، علاوه بر حمایت دربار می‌توان به رونق اقتصادی کشور، خلاقیت و تلاش هنرمندان و صنعتگران و دسترسی هنرمندان به منابع رنگی طبیعی (معادن سنگ لاجورد در منطقه بدخشان و هرات) در عهد تیموری اشاره کرد. در همین راستا و پس از روی کار آمدن تیمور و جانشینانش، شیوه‌ای خاص از خوشنویسی و تذهیب در کار استنساخ مصاحف قرآنی و کتاب‌های

فارسی (شاهنامه و دیوان اشعار) در کارگاه کتابخانه‌های سلطنتی سه مرکز هرات و سمرقند و شیراز پدید آمد که وجود نسخ نفیس باقی‌مانده از این دوره خود گواهی است بر این مدعا.

تأثیر کم‌نظیر شاهزادگان هنرمند و وزرای دانشمند تیموری بر انواع هنرها، به‌خصوص در زمینه قرآن‌نگاری و رقابت آنها با یکدیگر در سفارش کتاب‌هایی با ویژگی‌های منحصر به فرد، عامل تولید قرآن‌هایی همچون قرآن بایسنغری یا منتخب دوازده سوره به خط ابراهیم سلطان (هر دو محفوظ در کتابخانه آستان قدس رضوی مشهد) و افزایش جایگاه اجتماعی و فرهنگی هنرمندان خوشنویس و مذهب در عهد تیموریان بود. خوشبختانه، منابع تاریخی^۱ بازمانده از دوره تیموری نام دو هنرمند برجسته که ریاست کتابخانه‌های سلطنتی دربارهای بایسنغر میرزا و ابراهیم سلطان را برعهده داشتند (میرزا جعفر تبریزی در کارگاه هرات و نصرسلطانی در کارگاه شیراز) در اختیار ما قرار داده‌اند. می‌توان حضور این هنرمندان صاحب‌سبک و نظارت تمام‌وقت آنان بر تولید و استنساخ نسخ سلطنتی را دلیلی دیگر در رشد و شکوفایی هنر این دوران و ایجاد نوعی استاندارد در شیوه تهیه و تولید مصاحف سلطنتی سده نهم هجری به‌شمار آورد.

در سایه گرایش‌های سیاسی و اقتصادی و فرهنگی تیموریان که از همان آغاز تفاوتی آشکار با دیگر حکومت‌های مهاجم پیش از آنها داشت، دستاوردهای هنری همچون معماری و تزئینات وابسته ظهور یافت. دیگر دستاورد مهم این دوران تهیه و تولید قرآن‌هایی با قطع و اندازه بزرگ بود، سنتی که پیش‌تر در دوران ایلخانان مغول پایه‌ریزی شده بود و امروز نزدیک به ۱۶ مجموعه قرآن تک‌جلدی یا سی جزئی از سده هشتم هجری در ابعاد بزرگ سلطانی و با خطوط محقق و ریحان و ثلث باقی‌مانده است. با انتخاب سمرقند به‌عنوان پایتخت علاوه بر خوشنویسی و تذهیب و مینیاتور، تحولاتی اساسی در صنعت کاغذسازی حادث شد و به‌واسطه تلاش هنرمندان ایرانی، ساخت کاغذهایی با ابعاد بسیار بزرگ (همچون کاغذ قرآن بایسنغری) فصل جدیدی در هنر کتاب‌آرایی ایران را رقم زد.

درباره نحوه ساخت این کاغذها و مراکز احتمالی تولید آن (در منطقه خراسان و ماوراءالنهر) تا امروز پژوهش‌هایی انجام پذیرفته که نشان‌دهنده پیشرفت اساسی صنایع و هنرهای همچون کتابت قرآن و هنرهای

این قرآن بوده که بیشتر در اثر رطوبت پوسیده شده بود. مراتب را تلگرافاً به عرض رضا شاه (هنگام نخست وزیری) می‌رساند و استدعا می‌نماید که او را قرائت مذکور به کتابخانه آستان قدس رضوی انتقال یابد. سرلشکر خزاعی حسب الامر در عهد نیابت تولیت حاج قائم مقام رضوی، اوراق را تحویل این کتابخانه داد.

بخش عظیمی از اوراق قرآن بایسنغری بعد از زلزله قوچان در ۱۳۱۳ ه.ق به کتابخانه آستان قدس رضوی مشهد منتقل شدند، اما بخشی دیگر از اوراق (که عموماً بُرش خورده، دویوسته شده و تقسیم شده به سطرهای جداگانه‌ای هستند) پیش از این انتقال (یعنی در زمان تسخیر و غارت سمرقند توسط سپاه نادر) به سرعت رفته‌اند و در طول یکصد سال اخیر، مجموعه‌داران و دلالان هنر اسلامی آنها را خریداری و به موزه‌های مختلفی در داخل و خارج از کشور منتقل کرده‌اند. نکته حائز اهمیت درباره این اوراق، نزدیکی و ترتیب آیات این قطعات پراکنده است. آن چنان که با تأملی بر آیات باقیمانده درمی‌یابیم که بیشتر اوراق پراکنده در ایران و جهان (به غیر از گنجینه مشهد) از آیات سوره‌های الاعراف، انبیاء، نور، المؤمنون، القصص، العنکبوت، الروم، لقمان، سبأ، الفاطر و الجاثیه بوده که بیشتر این سوره‌ها به جزءهای ۸، ۱۷، ۱۸، ۲۰، ۲۱، ۲۲ و ۲۵ قرآن تعلق دارند؛ سطوری نیز متعلق‌اند به سوره‌های غافر، الرحمن، البروج، الحجرات، الطارق و العلق از جزءهای ۲۴، ۲۶ و ۳۰ قرآن.

گفتنی است همه اوراق قرآن مذکور که در گنجینه آستان قدس رضوی مشهد موجود است شامل ۵۳ سوره از سوره‌های قرآن کریم است. از برخی سوره‌ها تمام آیات و از بعضی فقط یک آیه موجود است و اگر تعداد سوره‌های اوراق موجود در دیگر مجموعه‌ها را به آن اضافه کنیم، مجموع آنها ۵۸ سوره از قرآن کریم می‌شود. همچنین اگر به ترتیب سوره‌ها و آیات قرآن کریم، سوره‌ها و آیات اوراق موجود را تنظیم کنیم، اولین آیات مربوط به سوره «الاعراف» و آخرین آیات مربوط به سوره «العادیات» خواهد بود. به همین دلیل است که می‌توان ادعا نمود این قرآن کامل بوده است. در ادامه و با تأمل بر روند شکل‌گیری مجموعه‌ها و موزه‌های هنر اسلامی در ایران و جهان، به خصوص از اواخر سده نوزدهم میلادی به بعد، به نظر می‌رسد قدیمی‌ترین اوراق متعلق به قرآن بایسنغری، در دهه‌های آغازین قرن بیستم از طریق دلالان ایرانی و ترک

وابسته به آن در عهد تیموری در سایه سرمایه‌گذاری‌های کلان دریاری و به خدمت گرفتن بزرگترین هنرمندان و صنعت‌گران زمانه است، اما میزان پژوهش‌های علمی درباره آسیب‌شناسی و مرمت کاغذ قرآنی همچون قرآن بایسنغر بسیار اندک است.^۲

با وجود همه مناقشات درباره این مصحف، می‌بایست قرآن بایسنغری را در زمره ممتازترین نمونه‌های قرآن‌نگاری عهد تیموری به حساب بیاوریم؛ اما شگفتا که تاریخ و اسناد مکتوب کهن، اطلاعات دقیق و مستندی مبنی بر نام سفارش‌دهنده، سازنده کاغذ و کاتب یا کاتبان احتمالی آن در اختیارمان قرار نداده است.

قدیمی‌ترین گزارش درباره این قرآن را قاضی‌احمد قمی در کتاب گلستان هنر ارائه داده و باور دارد عمر اقطع کار کتابت این مصحف را برعهده داشته، هرچند ادعاهای قاضی‌احمد و اشاره به نام خوشنویس اثر در منابع تاریخی قبل از او نیامده است.

تقریباً از دوران افشاریه می‌توان سرگذشت این مصحف منحصر به فرد را پیگیری کرد. آن چنان که ظاهراً زمانی که «نادرشاه شهر سبز را فتح کرد، سپاهیان قرآن معروف به قرآن بایسنغری را که بر سر قبر امیر تیمور بود، برداشته و اوراق آن را متلاشی کردند. نادرشاه شنید و حکم کرد اجزای آن را از دست مردم گرفته، جلد کنند. رئیس اکراد که این بشنید اوراق را برهم پیچید و درهم شکسته میان جهاز اشتران مستور ساخت و به اینجا [امامزاده سلطان ابراهیم] آورد که ورق‌ها غالباً پاره است.» (شاکری، ۱۳۸۱، ۵۲)

براساس مدارک موجود، قبل از انتقال بیشتر اوراق این قرآن از بقعه امامزاده ابراهیم به کتابخانه آستان قدس رضوی، تعداد پنج ورق از آن در کتابخانه موجود بوده که احتمالاً در زمان نادرشاه به کتابخانه آورده شده است^۲ و نکته جالب توجه اینکه احتمالاً آسیب‌های فیزیکی در زمان نادر بر این قرآن وارد شده است.

گزارش بعدی در سفرنامه خراسان ناصرالدین شاه در سال ۱۳۰۰ ه.ق ذکر شده و پس از دوره قاجار و در زمان حکومت پهلوی نیز در اسناد کتابخانه گزارش دیگری به شرح زیر نگاشته شده: «در سال ۱۳۰۱ یا ۱۳۰۲ خورشیدی سرلشکر خزاعی در مسافرت به قوچان در بقعه امامزاده که در کنار جاده است صندوقی را که در اثر خرابی سقف بقعه زیر گردوخاک رفته بوده مشاهده کرد و به زحمت درآورد. محتویات آن اوراقی از

از آنها امروز مشخص نیست. این تعداد، همه اوراق پراکنده قرآن بایسنجی شناخته شده برای نگارنده تا به امروز است، هرچند تا پیش از نگارش این مقاله، از قطعات دیگری نیز در داخل و خارج از ایران اطلاعات اندکی به دست آمده که به دلیل در دست نداشتن تصاویر و اطلاعات کافی و قابل استناد از معرفی آنها صرف نظر شده است.^۴

علاوه بر مجموعه کم نظیر کتابخانه و موزه آستان قدس رضوی در مشهد که درباره اصلت اوراق آن در بین اهل فن و نسخه شناسان اسلامی اتفاق نظر وجود دارد، مطالعه تطبیقی آثار نویافته پراکنده و تعیین اصلت این قطعات از طریق مقایسه شیوه های خوشنویسی، تذهیب و بررسی جنس و بافت کاغذ با روش های علمی و آکادمیک فرصتی مغتنم است.

معرفی اوراق و سطور «قرآن بایسنجی» در موزه ها و مجموعه های هنر اسلامی

در این بخش با اتکا به پژوهش های میدانی و کتابخانه ای نگارنده، در یک دهه اخیر و با مراجعه و بررسی برخی نمونه های نویافته محفوظ در موزه ها و مجموعه های خصوصی در داخل و خارج از کشور که پیش تر معرفی نشده اند و همچنین بازبینی آثار ارائه شده در حراج های هنر اسلامی در چند دهه اخیر، فهرست اوراق پراکنده قرآن بایسنجی به شرح ذیل ارائه می گردد:

۱. مجموعه اوراق موجود در کتابخانه و موزه آستان

قدس رضوی مشهد

تعداد ۵۷ برگ پشت و رو در کتابخانه و ۸ برگ پشت و رو در موزه (که در مقالات همین ویژه نامه نیز به تفصیل معرفی و بررسی شده اند).^۵

۲. موزه متروپلیتن نیویورک

۶ قطعه، ۱ برگ (پشت و رو) و ۴ سطر (پشت و رو) الف، یک برگ پشت و رو حاوی آیات ۱۰ تا ۱۷ سوره

چایه
متن صفحه اول، آیات ۱۰ تا آغاز آیه ۱۴: ...وَلَا مَا اتَّخَذُوا
مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ هَذَا هُدًى وَالَّذِينَ
كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رَّجْزِ أَلِيمٍ؛ اللَّهُ الَّذِي
سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لَتَجْرِي الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ
فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ؛ وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا

یا اروپائینی که به ایران و ماوراءالنهر سفر کرده بودند خریداری شده و به مجموعه های اروپا و بعد آمریکا راه یافته است. در بدو ورود این اوراق به آن مجموعه ها، سرگذشت و اهمیت این آثار برای مستشرقین مشخص نبوده، ولی خیلی زود و پس از روشن شدن ویژگی های هنری و تاریخی این اوراق در اواسط قرن بیستم بیشتر موزه های معتبر دنیا، که کلکسیون هایی از هنر اسلامی داشتند، در صدد به دست آوردن قطعاتی از این قرآن کم نظیر برآمدند. همین امر باعث شد تا در دو مرحله، یکی دهه ۸۰ میلادی و دیگری یک دهه اخیر، چندین برگ و سطر از این مصحف در حراجی های هنر اسلامی در لندن، پاریس، جنوا و نیویورک برای فروش ارائه شوند، هرچند برخی مانند اوراق مجموعه خلیلی لندن جعلی نیز بودند. موزه ها و مجموعه های بزرگی همچون موزه متروپلیتن (نیویورک)، موزه هنر و تاریخ تراست (واشنگتن)، مجموعه سودآور (هوستون)، مجموعه خلیلی (لندن)، مجموعه دیوید (کینهاگ)، موزه توپقاپی سرای (استانبول) مؤسسه مطالعات اسماعیلیه (لندن)، موزه طارق رجب (کویت) و یک مجموعه دار خصوصی در جنوای ایتالیا نیز بلافاصله اقدام به خرید این آثار نمودند که اکنون بیشترین قطعات در اختیار موزه متروپلیتن، مجموعه خصوصی جنوا و مجموعه خلیلی لندن است.

در ایران نیز علاوه بر کتابخانه و موزه آستان قدس رضوی مشهد که از دوران قاجار بیشترین تعداد اوراق اصیل این مصحف را در اختیار دارد، موزه هایی همچون کتابخانه و موزه ملی ملک، کتابخانه کاخ موزه گلستان، کتابخانه ملی ایران، موزه ملی ایران، موزه رضا عباسی تهران، موزه قرآن و کتابت مسجد صاحب الامر تبریز، موزه خط و کتابت میرعماد در مجموعه سعدآباد تهران و مجموعه خصوصی دکتر بیانی و سیدصادق خرازی توانستند قطعاتی از قرآن بایسنجی را در کلکسیون خود محفوظ نگاه دارند که در میان آنها سهم کتابخانه کاخ موزه گلستان، کتابخانه ملی ایران و کتابخانه و موزه ملی ملک بیش از دیگران بوده است.

در کنار این موزه ها و مجموعه های خصوصی، قطعاتی از این قرآن نیز از طریق مجموعه هنری آهوان لندن (در دهه ۸۰ میلادی) و چهار حراج خانه درئوت (۱۹۹۴م)، کریستیز (۱۹۹۳م)، ساتبیز (۲۰۰۳، ۲۰۰۹، ۲۰۰۸م) و بونامز (۲۰۰۳م) در حراج های هنر اسلامی برای فروش ارائه شدند که سرنوشت و محل نگهداری برخی

قَالَ إِنَّهُ لَنْ يَحْضُرَ عَظِيمٌ وَقَالَ الَّذِينَ تَوَلَّوْا
الْعِلْمَ وَيَا كَيْفَ تَوَلَّى اللَّهُ خَيْرًا مِنْ أَوْلِيَاءِ
صَالِحِينَ لِيُقِيمُوا الصَّابِرِينَ فَخَسَفْنَا بِهِ

مَنْ يَغْفِرُ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ لِنَفْسِهِمْ جُزَاءً
قَوْمًا يَكْفُرُونَ لِيُكْسِبُوا مِنْ عَمَلِ صَالِحِي
فَنَفْسِهِ وَمَنْ لَسَ فَعَلَيْهَا ثَوَابٌ لَكُمْ تَرْجِعُونَ
وَقَالَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ آيَاتِ الْكِتَابِ وَالْحُكْمِ
وَالنَّبِيِّ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الصَّيِّبَاتِ وَفَضَلْنَا هُمْ
عَمَّا يَعْمَلُونَ وَيَتَّبِعُونَ آيَاتِ الْكِتَابِ وَالْحُكْمِ
اخْتَلَفُوا الْأُمُورَ بَعْدَ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا

وَمَا اخْتَلَفُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا أُولَاهُمْ عَدَابٌ
عَظِيمٌ هَذَا هَدَى الَّذِينَ كَفَرُوا يَلْبِطُونَ
لَهُمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ الَّتِي يَسْخَرُونَ
لَكُمْ بِالْحَيَاةِ الْفَلَاكِ فِيهَا يَمُوتُونَ وَلَيْتَ تَعْلَمُونَ
مَنْ فَضَّلَهُ لَعْنًا كَمْ تَشْكُرُونَ يَسْخَرُونَ
مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ
إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُفَكِّرُونَ قُلِ الَّذِينَ

مَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفْنَا بِنا وَرَكَانَهُ لَا يَفْخَرُ
الْكُفْرَ وَتِلْكَ الْأَمْثَلُ لِيَجْعَلَهَا
لِلَّذِينَ كَفَرُوا نَوْمًا وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَأَسْفَاكُوا الْقُرْآنَ

موزه متروپلیتن نیویورک

أُولَئِكَ الْأَرْضَ فَمَا كَانُوا مِنْ فَيَضْرِبُونَ
مَنْ كَانُوا مِنْ الْمُتَّقِينَ وَرَضِيَ الَّذِينَ

الْمُتَّقِينَ مِنْ جَابِلِ الْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَمَنْ
جَابِلِ السَّيِّئَةِ فَلَا يَخْزِي الَّذِينَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

اللَّهِ تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصْرُّ مُسْتَكْرِبًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرُهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ؛ وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ؛

متن صفحه دوم: سوره جاثیه آیات ۱۳ تا ۱۶
 .. فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ؛ قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا مِّمَّا كَانُوا يَكْسِبُونَ؛ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ؛ وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ الْعَالَمِينَ؛ وَأَتَيْنَاهُمْ بَيْنَاتٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مَن بَعْدَ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْيًا ...

فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ؛ قُلْ لِلَّذِينَ

متن صفحه دوم، آغاز آیه ۱۴ تا میانه آیه ۱۷: آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا مِّمَّا كَانُوا يَكْسِبُونَ؛ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ؛ وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ الْعَالَمِينَ؛ وَأَتَيْنَاهُمْ بَيْنَاتٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مَن بَعْدَ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْيًا ...

ب. یک قطعه دو سطر حاوی آیات ۲۱ و ۲۲ سوره المؤمن

متن سطور: وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً لِّتَسْمَعُوا مِمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ؛ وَعَلَيْهَا وَعَلَىٰ الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ؛

ج. یک قطعه دو سطر حاوی آیات ۲۰ تا ۲۱ سوره غافر

متن سطور: ...وَإِذْ ذَلِكُمْ يَا نَهْمُ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَأَخَذْنَاهُمُ اللَّهُ إِنَّهُ قَوِيٌّ ...

د. یک قطعه سه سطر، پشت و رو، حاوی آیات ۷۹ تا ۸۳ سوره القصص

آیات ۷۹ و ۸۱، متن سطور: قَارِوُنُ إِنَّهُ لَدُوٌّ حَظٌّ عَظِيمٌ؛ وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلِكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِّمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَاقَاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ؛ فَخَسَفْنَا ... آیات ۸۲ و ۸۳، متن سطور: ...مَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيَكْفُرُوا لَا يَفْلِحُ الْكَافِرُونَ؛ تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ ...

ه. یک قطعه دو سطر، پشت و رو، حاوی آیات ۸۱ تا ۸۴ سوره القصص

آیات ۸۱ و ۸۲، متن سطور: ...بِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ؛ وَأَصْبَحَ ...

آیات ۸۳ و ۸۴، متن سطور: لِلْمُتَّقِينَ؛ مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِّنْهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَةَ ...

۳. مجموعه سودآور (هوستون)

یک قطعه (پشت و رو) دو صفحه ای، حاوی آیات ۶ تا ۹ و ۱۳ تا ۱۶ سوره جاثیه

متن صفحه اول: سوره جاثیه آیات ۶ تا ۹
 تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنْزِيلُهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ قَبَائِي حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَأَيَّاتِهِ يُؤْمِنُونَ تَوَيْلًا لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ؛ يَسْمَعُ آيَاتِ

۴. موزة هنر و تاریخ مجموعه تراست واشنگتن

۵. مجموعه خصوصی جنوا ایتالیا (این قطعات در حراج خانه ساتبیز جنوا (۱۹۸۵م) ارائه شده بودند.)

الف. یک قطعه پشت و رو، حاوی آیات ۲۵ تا ۲۹ سوره عنكبوت

متن صفحه اول: آیات ۲۵ تا ۲۷
 ...أُوْتَانَا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَمَأْوَأُكُمْ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَّاصِرِينَ؛ قَامَنَّ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ؛ وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ

مجموعه خصوصی جنوا ایتالیا

۷. موزه طارقرجب کویت

یک قطعه دو سطری، حاوی آیات ۱۸ و ۱۹ سوره غافر
متن سطور: ... مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ
يُطَاعُ يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ وَاللَّهُ يَقْضِي...

۸. مؤسسه مطالعات اسماعیلیه لندن

یک قطعه دو سطری حاوی بخشی از آیات ۴۴ و
۴۵ سوره سبأ
متن سطور: ... مَنْ كُتِبَ يَدْرُسُونَهَا وَمَا أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ
قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ؛ وَكَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ...

۹. مجموعه هنر اسلامی خلیلی لندن

یک قطعه دو صفحه‌ای شامل آیات ۱ تا ۶ سوره
لقمان، آیات ۴۶ تا ۵۴ سوره سبأ و آیه ۱ سوره فاطر
متن صفحه اول، آیات ۱ تا ۶ سوره لقمان:
اَلَمْ تَلِكْ اَيَاتِ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ؛ هُدًى وَرَحْمَةً
لِّلْمُحْسِنِينَ؛ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ
بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ؛ اُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ
هُمُ الْمُفْلِحُونَ؛ وَمِنَ النَّاسِ مَن يُشْرِي اَلهُوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ
عَن سَبِيلِ اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ
متن صفحه دوم، آیات ۴۶ تا ۵۴ سوره سبأ و سر سوره
و بسمله سوره فاطر:
عَذَابٍ شَدِيدٍ؛ قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِّنْ اَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ اِنْ
اَجْرِي اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ؛ قُلْ اِنْ رَّبِّي

وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ وَآتَيْنَاهُ اَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا
وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ؛

متن صفحه دوم: آیات ۲۸ و ۲۹

وَلَوْطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اِنُّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ
بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِّنَ الْعَالَمِينَ؛ اِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ
السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيَكُمُ الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ اِلَّا
اَنْ قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِينَ؛

ب. دو قطعه دو سطری حاوی آیات ۳ تا ۸ سوره التغابن

متن صفحه اول: آیات ۳ تا ۵

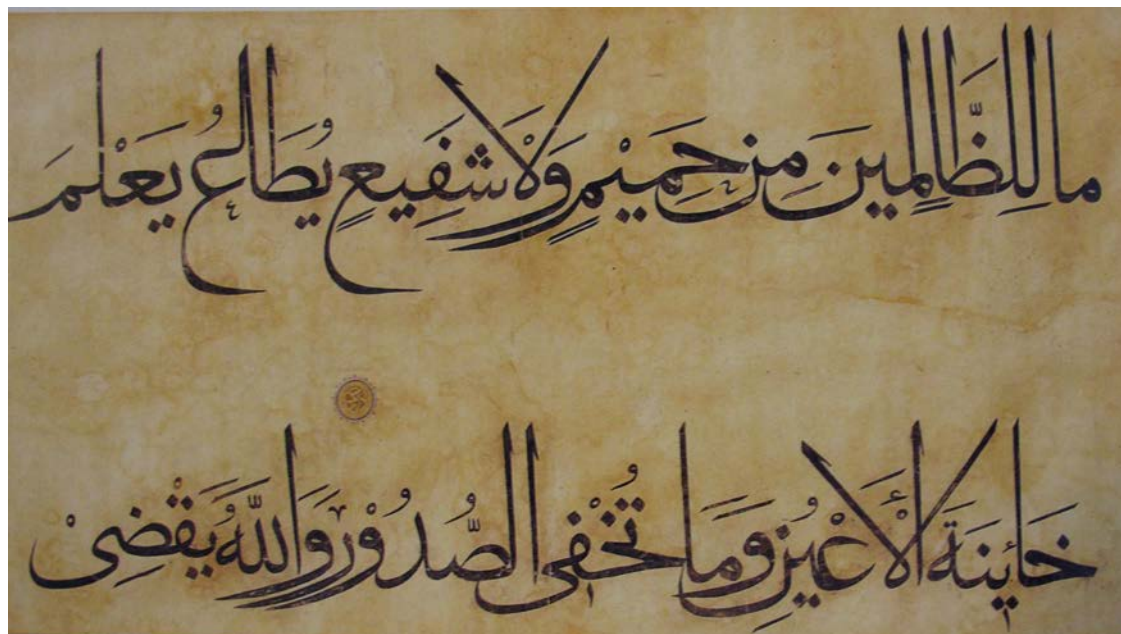
...الْمَصِيرُ؛ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا
تُسْرُونَ وَمَا تُخْلِنُونَ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ؛ اَلَمْ يَأْتِكُمْ
بَبَأُ الَّذِينَ ...

متن صفحه دوم: آیات ۷ و ۸

...وَرَبِّي لَتَنْصُرَنِي ثُمَّ لَنَنْبُوُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَلِكَ عَلَى اللّٰهِ
يَسِيرٌ؛ قَامِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي اَنْزَلْنَا وَاللّٰهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ؛

۶. مجموعه دیوید کپنهاگ

یک قطعه دو سطری، حاوی بخشی از آیات ۳۰ و ۳۱
سوره الروم
متن سطور: ...فِطْرَةَ اللّٰهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا
تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا
يَعْلَمُونَ؛ مُبِينٌ اِلَيْهِ ...

موزه طارقرجب کویت

من کُتِبَ يَدُ سُوْفَهَا وَمَا ارْتَسْنَا إِلَيْهِمْ
 قَبْلَكَ مِنْ تَكْرِوٍ وَكَذَبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

مؤسسه مطالعات اسماعیلیه لندن

سَبِيلَ اللَّهِ يُغَيِّرُ حِلْمَهُ وَيَتَّخِذُهَا نُزُولًا لِيُذَكِّرَ لَهُمْ

مجموعه هنر اسلامی خلیلی لندن

أَخَذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ قَالُوا آمَنَّا بِهِ
 وَإِنَّهُمْ لَشَاوِرٌ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ قَدْ كَفَرُوا بِهِ مِنْ
 قَبْلُ يَقْدِرُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ
 حِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فَعَلْنَا
 بِإِسْرَائِيلَ إِذْ هُمْ مِنْ قَبْلِ هَذَا كَانُوا فِي شَكٍّ مِنْ
 سُورَةِ النَّازِعَاتِ حَسْبُ السُّورَةِ الَّتِي كُتِبَتْ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۴. حراج خانه ساتبیز لندن (۱۹۸۸م)
 دو قطعه، سه سطر، حاوی آیات ۳۷ و ۳۸ سوره
 الاعراف و آیه اول سوره النور، (متن آیات ناتمام و احتمالاً
 برای تمرین خوشنویس بوده است).
 الف. آیات ۳۷ و ۳۸ سوره الاعراف
 متن سطور: ...مِن دُونِ اللّٰهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا
 عَلٰی اَنْفُسِهِمْ اَنْهُمْ كَانُوْا كٰفِرِيْنَ؛ قَالَ اَدْخُلُوْا فِيْ اُمَّمٍ قَدْ
 خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ...
 ب. آیه اول سوره النور
 متن سطر: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ؛ سُورَةٌ اَنْزَلْنٰهَا
 وَفَرَضْنٰهَا وَاَنْزَلْنٰ فِيْهَا آيٰتٍ...

۱۵. حراج خانه ساتبیز لندن (۱۹۹۹م)
 یک قطعه دو سطر حاوی آیات ۶۰ و ۶۵ سوره
 الرحمن (این قطعه در حراج خانه درنوت پاریس نیز ارائه
 شده است).

۱۶. حراج خانه ساتبیز لندن (۲۰۰۰م)
 یک قطعه دو سطر

۱۷. حراج خانه ساتبیز لندن (۲۰۰۴م)
 یک قطعه یک صفحه ای حاوی آیات ۴۹ تا ۵۵
 سوره انبیاء
 متن صفحه: ...بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِّنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ
 وَهَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ اَنْزَلْنَاهُ اَقْرَبْنَاكُمْ لَهٗ مُنْكَرُونَ؛ وَلَقَدْ اَتَيْنَا

بِقُدْرٍ بِالْحَقِّ عَلٰمِ الْغُيُوْبِ؛ قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبَدِي
 الْبٰطِلُ وَمَا يُعِيدُ قُلْ اِنْ...
 و آیه اول سوره فاطر:
 الْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ
 رُسُلًا اُولٰٓئِ اُنْجِيْحَةً مُّتَنٰى وَثَلٰثَ وُرُبَاعَ يَزِيْدُ فِي الْخَلْقِ مَا
 يَشَآءُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ

۱۰. موزه تویقاپی سرای استانبول
 یک قطعه سه سطر حاوی سرسوره لقمان
 متن سطور: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

۱۱. مجموعه هنری آهوان لندن
 سه قطعه دو سطر شامل یک سرسوره مذهب و
 آیه اول سوره الروم
 بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ؛ ام؛

۱۲. حراج خانه کریستیز لندن (۱۹۹۳م)
 یک قطعه یک سطر

۱۳. حراج خانه درنوت فرانسه (۱۹۹۴م)
 یک قطعه دو سطر حاوی آیات ۶۰ تا ۶۵ سوره
 الرحمن
 متن سطور: هَلْ جَزَاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُ؛ فَبِآيِّ اٰلَاءِ
 رَبِّكُمْ تَكْفُرْنَ؛ وَمِنْ دُوْنِهِمَا جَنَّتَانِ؛ فَبِآيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمْ...

حراج خانه درنوت فرانسه

حراج خانة ساتبیز لندن

بِالْحَقِّ وَالزَّيْتِ عُونَ مَنْ دُونَهُ يَقْضُونَ لَشَيْءٍ

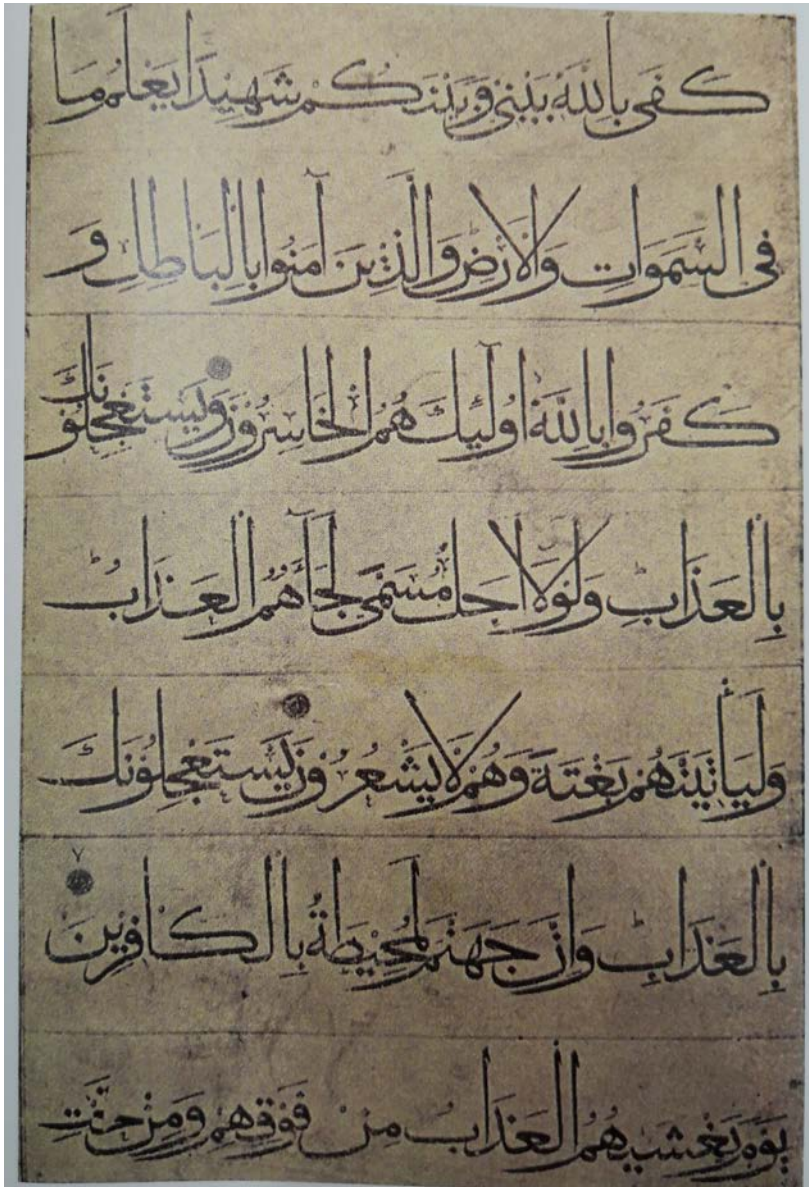
الْجِبَالِ كَثُرَ بِهِمْ مُمِينُونَ فَايَوْمَ لَا تَمْلِكُ
بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفَعًا وَلَا ضَرًّا وَقُولِ لِلزَّيْتِ

۱۹. حراج خانه ساتبیز لندن (۲۰۰۹م)
یک قطعه دو سطرى حاوى آیات ۴۱ و ۴۲ سوره سبأ
متن سطور: ...الْحِنُّ أَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ؛ فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ
بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا وَنَقُولُ لِلَّذِينَ...

إِبْرَاهِيمَ رُشِدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ؛ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ
مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ؛ قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا
لَهَا عَابِدِينَ؛ قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ؛
قَالُوا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ...

۲۰. حراج خانه بونامز (۲۰۰۳م)
یک قطعه، نیمی از یک سطر، حاوی آیه ۶ سوره الحجرات
متن سطر: ...فَأَسْقِ بَنِيًّا فَبَيِّنُوا نَبِيًّا فَبَيِّنُوا نَبِيًّا فَبَيِّنُوا نَبِيًّا...

۱۸. حراج خانه ساتبیز لندن (۲۰۰۸م)
یک قطعه یک سطرى حاوى آیه ۲۰ سوره غافر
متن سطر: ...بِالْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ
بِشَيْءٍ...

کاخ موزه گلستان

۲۱. کاخ موزه گلستان تهران^۷

در مجموع شامل پنج صفحه

الف. سه صفحه حاوی آیات ۵۲ تا ۵۵ سوره عنکبوت

متن صفحه: ... كَفَى بِاللَّهِ بَيِّنًا وَبَيِّنَاتٍ شَهِيدًا يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ؛ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْ لَا أَجَلٌ مُّسَمًّى لَجَاءَهُمُ الْعَذَابُ وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ؛ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ؛ يَوْمَ يَعْسُوهُمُ الْعَذَابُ مِن فَوْقِهِمْ وَمِن تَحْتِ ...

ب. یک برگ (پشت و رو)، شامل آیات ۸ تا ۲۲ سوره

البروج و آیات ۱ و ۲ سوره طارق

متن صفحه اول: آیات ۸ تا ۱۴ سوره البروج^۸

...يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ؛ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ؛ إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابٌ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ الْخَرِيقِ؛ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ؛ إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ؛ إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ؛ وَهُوَ الْغَفُورُ...

متن صفحه دوم: سوره البروج، آیات ۱۴ تا ۲۲ و سوره

الطارق، آیات ۱ و ۲

...الْوَدُودِ؛ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ؛ فَعَالَ لَمَّا يُرِيدُ؛ هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ؛ فِرْعَوْنٌ وَمُؤَدَّى؛ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ؛ وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ؛ بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ؛ فِي نُوحٍ مَّخْفُوظٍ؛ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛ وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ؛ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ؛

ج. یک صفحه حاوی آیات ۱ تا ۱۱ سوره العلق^۹

متن صفحه:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ؛ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ؛ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ؛ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ؛ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ؛ كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ؛ أَنْ رَأَاهُ اسْتَعْجَى؛ إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَى؛ أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَىٰ عَبْدًا إِذَا صَلَّى؛ أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ...

۲۲. کتابخانه و مرکز اسناد ملی ایران^{۱۰}

۱۲ قطعه، شامل ۱، ۲ و ۳ سطر

آیات ۷ و ۸ سوره روم

متن سطور: يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ؛ أُولَئِكَ يَتفَكَّرُونَ فِي أَنفُسِهِمْ مَا خَلَقَ ...

آیات ۳ و ۲ سوره عنکبوت

متن سطور: ...وَهُمْ لَا يُفَتَّنُونَ؛ وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ؛

آیه ۲۱ سوره غافر

متن سطر: ...فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُم مِّنَ اللَّهِ

مِن ...

۲۳. بخش اسلامی موزه ملی ایران^{۱۱}

الف. یک برگ (پشت و رو) حاوی آیات ۴ تا ۱۰ سوره

العنکبوت

آیات ۴ تا ۸ سوره العنکبوت

متن صفحه اول: أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَن يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ؛ مَن كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ؛ وَمَن جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ؛ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ؛ وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ ...

آیات ۸ تا ۱۰ سوره العنکبوت

متن صفحه دوم: ...حُسْنًا وَإِن جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِنِّي مَرْجِعُكُمْ فَأُبَيِّنُكُمْ مِمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ؛ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ؛ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةً لِلنَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ وَلَئِن جَاءَ نَصْرٌ مِّن رَّبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَوْ لَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ...

ب. یک قطعه سه سطر حاوی قسمتی از آیه ۵۵

سوره غافر

متن سطور: ...إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِن فِي صُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَّا هُمْ بِبَالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ ...

۲۴. کتابخانه و موزه ملی ملک

چهار قطعه ۲ سطر حاوی آیات ۳۳ تا ۳۸ سوره الروم

و آیات ۷۲ تا ۷۸ سوره الرحمن

الف. آیات ۳۳ تا ۳۸ سوره الروم

متن سطور: ...الْقُرْبَىٰ حَقًّا وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ذَلِكَ...
...مَنْهُمْ يَرْبِيهِمْ يَشْرِكُونَ؛ لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ؛

ب. آیات ۷۲ تا ۷۵ سوره الرحمن

متن سطور: ...مَقْصُورَاتٍ فِي الْخِيَامِ؛ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ؛ لَمْ يَطْمِئِنَّهُنَّ إِنَّسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ؛ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا

...

ج. آیات ۷۵ تا ۷۷ سوره الرحمن

متن سطور: ...تُكذِّبَانِ؛ مُتَكَبِّرِينَ عَلَىٰ رُفُوفٍ خُضِرٍ وَعَبَقَرِيٍّ حِسَانٍ؛ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ؛

د. آیات ۷۶ تا ۷۸ سوره الرحمن

متن سطور: ...حَسَانٍ؛ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ؛ تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ؛

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ
 غَافِلُونَ أَلَمْ تَرَ كَيْفَ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ مَّا خَلَقْنَا

فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ اللَّهِ

کتابخانه ملی ایران

لَكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْرَاقِ الْإِنشَادُ
 فَإِنَّ اللَّهَ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ لَهُمْ فِي صُدُورِهِمْ
 الْإِكْبَرِ مَا هُمْ بِبِالْغَيْهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ أَنَّهُ

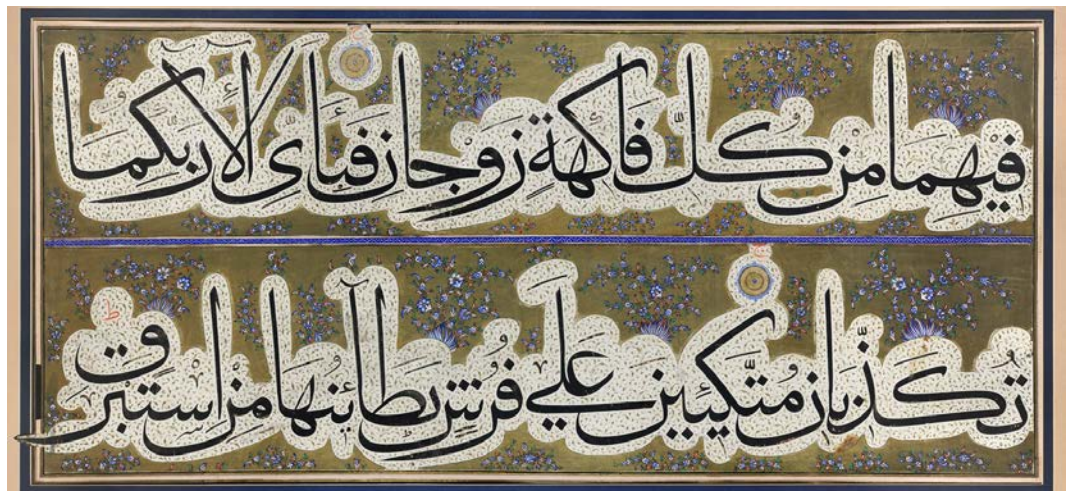
موزه ملی ایران

أَحْسَبَ الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الصِّبْيَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَنَا
 سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ مِنَ كَاذِبٍ جَوَلَتْ اللَّهُ
 فَأَرْجَى اللَّهُ لَاتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ وَمَنْ جَاهِلٌ
 فَإِنَّهَا تَفْسِهُنَّ اللَّهُ لَعَنَ فِي عِلْمَيْنِ
 وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ
 عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرًا حَسَنًا الَّذِي
 كَانُوا يَعْبُدُونَ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ

۲۵. موزه رضا عباسی تهران
دو قطعه، دو سطر شامل بخشی از آیات ۳۷ و ۳۸
سوره العنکبوت و آیات ۴۵ و ۴۶ سوره سبأ
آیات ۴۵ و ۴۶ سوره سبأ:
متن سطور: ... وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَا آتَيْنَاهُمْ فَكَذَّبُوا
رُسُلِي فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ؛ قُلْ إِنَّمَا أَعْطَكُم ...
۲۶. موزه قرآن و کتابت مسجد صاحب الامر تبریز^{۱۲}
یک قطعه یک سطر حاوی آیه ۶ سوره لقمان
متن سطر: وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ
عَن ...
۲۷. مجموعه سید صادق خرازی تهران
یک قطعه دو سطر حاوی آیات ۵۲ تا ۵۴ سوره
الرحمن
متن سطور: فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَأَكْهَةٍ زَوْجَانِ؛ فَبِأَيِّ آلَاءِ
رَبِّكُمَا تُكذَّبَانِ؛ مُتَكَبِّرِينَ عَلَى فُرْشٍ بَطَانُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ ...
۲۸. موزه خط و کتابت میرعماد در مجموعه سعدآباد
تهران
یک قطعه یک سطر حاوی آیه ۹ سوره الحجرات
متن سطر: ... افْتَتَلُوا فَأْضَلُّوا بَيْنَهُمَا فِإِن بَعَثْ
إِخْدَاهُمَا ...

موزه رضا عباسی تهران

مجموعه سید صادق خرازی

فهرست اوراق پراکنده قرآن بایسنجری در مجموعه‌های ایران و جهان

مجموعه و محل نگهداری	تعداد اوراق	سوره و آیات
مجموعه سید صادق خرازی تهران	۱ قطعه، ۲ سطر	سوره الرحمن آیات ۵۲ تا ۵۴
موزه خط و کتابت میرعماد در مجموعه سعدآباد تهران	۱ قطعه، ۱ سطر	سوره الحجرات آیه ۹
موزه قرآن و کتابت مسجد صاحب‌الامر تبریز	۱ قطعه، ۱ سطر	سوره لقمان آیه ۶
موزه رضا عباسی تهران	۲ قطعه، ۲ سطر	سوره العنکبوت بخشی آیات ۳۷ و ۳۸ سوره سبأ آیات ۴۵ و ۴۶
کتابخانه و موزه ملی ملک	۴ قطعه، ۲ سطر	سوره الروم آیات ۳۳ تا ۳۸ سوره الرحمن آیات ۷۲ تا ۷۸
بخش اسلامی موزه ملی ایران	۱ قطعه (پشت و رو) ۲ قطعه ۳ سطر	سوره العنکبوت آیات ۴ تا ۱۰ سوره غافر آیه ۵۶
کتابخانه و مرکز اسناد ملی ایران	۱۲ قطعه، شامل ۱، ۲ و ۳ سطر	سوره روم آیات ۷ و ۸ سوره العنکبوت آیات ۳ و ۲ سوره غافر آیه ۲۱
کاخ موزه گلستان تهران	۵ قطعه، ۳ صفحه	سوره عنکبوت آیات ۵۲ تا ۵۵ سوره البروج آیات ۸ تا ۲۲ و سوره طارق آیات ۱ و ۲، سوره العلق آیات ۱ تا ۱۱
حراج‌خانه بونامز (۲۰۰۳م)	۱ قطعه، نیمی از یک سطر	سوره الحجرات آیه ۶
حراج‌خانه ساتبیز لندن (۲۰۰۹م)	۱ قطعه، ۲ سطر	سوره سبأ آیات ۴۱ و ۴۲
حراج‌خانه ساتبیز لندن (۲۰۰۸م)	۱ قطعه، ۱ سطر	سوره غافر آیه ۲۰
حراج‌خانه ساتبیز لندن (۲۰۰۴م)	۱ قطعه، ۱ صفحه	سوره انبیاء آیات ۴۹ تا ۵۵
حراج‌خانه ساتبیز لندن (۲۰۰۰م)	۱ قطعه، ۲ سطر	
حراج‌خانه ساتبیز لندن (۱۹۹۹م)	۱ قطعه، ۲ سطر	سوره الرحمن آیات ۶۰ و ۶۵
حراج‌خانه ساتبیز لندن (۱۹۸۸م)	۲ قطعه، ۳ سطر	سوره الاعراف آیات ۳۷ و ۳۸ سوره النور آیه ۱
حراج‌خانه درثوت فرانسه (۱۹۹۴م)	۱ قطعه، ۲ سطر	سوره الرحمن آیات ۶۰ تا ۶۵
حراج‌خانه کریستیز لندن (۱۹۹۳م)	۱ قطعه، ۱ سطر	
گالری آهوان لندن	۳ قطعه، ۲ سطر	یک سرسوره مذهب و آیه ۱ از سوره الروم
موزه توپقای‌سرای استانبول	۱ قطعه، ۳ سطر	سرسوره مذهب، سوره لقمان
مجموعه هنر اسلامی خلیلی لندن	۲ قطعه، ۲ صفحه	سوره لقمان آیات ۱ تا ۶ و سوره سبأ آیات ۴۶ تا ۵۴ و سوره فاطر آیه ۱
موسسه مطالعات اسماعیلیه لندن	۱ قطعه، ۲ سطر	سوره سبأ بخشی از آیات ۴۴ و ۴۵
موزه طارق رجب کویت	۱ قطعه، ۲ سطر	سوره غافر آیات ۱۸ و ۱۹
مجموعه دیوید کپنهاگ	۱ قطعه، ۲ سطر	سوره الروم بخشی از آیات ۳۰ و ۳۱
مجموعه خصوصی جنوا ایتالیا	۱ قطعه، برگ پشت و رو	سوره عنکبوت آیات ۲۵ تا ۲۹ سوره التغابن آیات ۳ تا ۸
مجموعه سودآور هوستون	۱ قطعه (پشت و رو)، ۲ صفحه	سوره جاثیه آیات ۳ تا ۹ و ۱۳ تا ۱۶
موزه متروپلیتن نیویورک	۶ قطعه، ۱ برگ (پشت و رو) و ۴ سطر (پشت و رو)	سوره جاثیه آیات ۱۰ تا ۱۷ سوره المؤمن آیات ۲۱ و ۲۲ سوره غافر آیات ۲۰ تا ۲۱ سوره القصص آیات ۷۹ تا ۸۳ سوره القصص، آیات ۸۱ تا ۸۴

نتیجه‌گیری

با توجه به یافته‌های این پژوهش، تعداد اوراق پراکنده قرآن بایسنغری در مجموعه‌های ایران و جهان بیش از تعدادی است که تاکنون پژوهشگران معرفی و منتشر کرده‌اند. در همین راستا و برخلاف نظریات دیوید جیمز که باور دارد متن این مصحف تنها بر یک وجه کاغذ نوشته شده و هیچ لت دوتایی سالمی از این قرآن باقی نمانده، اوراق اصیل این قرآن پشت و رو بوده و نمونه‌های یک‌رو، بعد از زمان استنساخ نسخه دوپوسته شده و به‌خاطر ساختار کاغذ مطبوع، به‌راحتی به صفحات یک‌طرفه تبدیل شده‌اند. همچنین درباره نحوه ساخت و تولید کاغذ این مصحف پژوهش‌های علمی کمی انجام گرفته، حال آنکه علاوه بر بررسی و مقایسه سبک خوشنویسی صفحات، می‌توان با تأملی بر جنس کاغذ این اوراق نیز اصل یا جعل بودن نمونه‌های موجود را شناسایی کرد. یکی دیگر از نکات جالب توجه در میان اوراق پراکنده این مصحف نسبت به مجموعه کتابخانه و موزه آستان قدس مشهد، وجود آیاتی از سوره اعراف، انبیاء، نور، سبا و الحجرات است.

در همین زمینه فهرست‌هایی که محققینی چون مارتین لینگز، ابوالعلاء سودآور و علی‌اصغر ثابت‌جازاری ارائه داده‌اند، اطلاعات ناقصی درباره تعداد اوراق، ترتیب آیات و شناسایی برخی نمونه‌های موجود در مجموعه‌های خصوصی و موزه‌های ایران و جهان دارند و در این گفتار سعی گردید تا این نارسایی‌ها اصلاح گردند. هرچند اطلاعات ارائه شده در این مقاله در آینده و با پیدا شدن نمونه‌هایی تازه، تکمیل‌تر خواهند شد.

پانوش

۱. رجوع کنید به: کاوسی، ولی‌الله، تیغ و تنبور: هنر دوره تیموریان به روایت متون، انتشارات فرهنگستان هنر، ۱۳۸۹.

۲. در میان مجموعه‌ها و موزه‌هایی که تاکنون موفق به انجام مرمت (با روش‌های علمی) و بازتولید کاغذ قرآن بایسنغری شده‌اند، می‌توان به موزه متروپلیتن، مجموعه خلیلی، کتابخانه آستان قدس رضوی و کتابخانه ملی ملک اشاره کرد؛ اما در میان

کل پروژه‌های مرمتی اوراق قرآن بایسنغری در جهان، بخش مرمت موزه متروپلیتن، به سرپرستی خانم یانا وان دایک (Yanna Van Dayke) بهترین و نزدیک‌ترین نتیجه را درباره بازتولید کاغذی مشابه (بافت و رنگ و چگالی) به‌دست آورد.

۳. بر اساس برخی منابع تاریخی به نظر می‌رسد نادرشاه شخصاً به سمرقند نرفته و در زمان تاج‌بخشی به پادشاه ترکستان، لطفعلی‌خان ولد علی‌بیک را به همراه بیست‌هزار سرباز برای سرکوبی طایفه یوز به حوالی سمرقند فرستاده و احتمالاً وی اوراقی از این قرآن را به رسم پیشکش نزد نادرشاه به مشهد آورده و این صفحات احتمالاً پیش از مرگ نادر وارد کتابخانه مشهد شده‌اند. در همین راستا نگارنده باور دارد که شاید پیش از مرگ نادر قرآن بایسنغری پاره‌پاره شده و از بین رفته بوده و تنها بخش اندکی از آن (حدود یکصد صفحه) باقی مانده بوده که همین اوراقی است که امروز در موزه‌ها و مجموعه‌های جهان پراکنده است.

۴. برای نمونه، گزارش‌هایی پراکنده از وجود سطور از این قرآن در چند مجموعه داخلی منتشر شده؛ از جمله مجموعه خانم عزت‌الملک، مجموعه محفوظی (که نگارنده تصویر و اطلاعات دقیقی در این دو مورد پیدا نکرد) و مجموعه آقای میرزا محمد فیض مجتهد قمی در شهر قم که در قالب حکایتی در کتاب هزار یک حکایت قرآنی، اما صحت آن قابل‌اعتماد و استناد نیست. (رجوع کنید به: محمدی، محمدحسین، هزار و یک حکایت قرآنی، نیلوفرانه، ۱۳۹۳، حکایت ۹۹۴).
۵. خوشبختانه مجموعه اوراق قرآن بایسنغری موجود در کتابخانه و موزه مشهد، اخیراً و برای نخستین بار توسط مؤسسه آفرینش‌های هنری آستان قدس رضوی منتشر گردیده و به همین مناسبت نیز کتابچه (وجیزه)‌ای شامل چند مقاله ارزشمند درباره این مصحف منتشر گردیده است. (برای مطالعه بیشتر رجوع کنید به: فدائیان، مجید و دیگران، برگ‌هایی از قرآن کریم به خط بایسنغرمیرزا، مجموعه مقالات، مشهد: مؤسسه آفرینش‌های هنری آستان قدس رضوی، ۱۳۹۴)

۶. این قطعات، در مجموعه دکتر بیانی وجود داشته‌اند و به‌ظاهر، تصاویر این اوراق در کاتالوگی در سال ۱۹۸۴م منتشر گردیده که متأسفانه با وجود پیگیری‌های فراوان نگارنده، تصاویر مدنظر یافت نشدند، هرچند این احتمال وجود دارد که سطور

- مذکور، بعدها به موزه متروپلیتن فروخته شده و اکنون در میان اوراق موجود در این موزه باشند.
۷. لازم به یادآوری است، در فهرست کتابخانه کاخ گلستان که خانم بدری آتابای در سال ۱۳۵۱ منتشر کرد، ذیل عنوان قرآن شماره ۲۲۱، تعداد قطعات قرآن بایسنغر ۴، عدد با شماره ثبت‌های ۹۸۲۸، ۹۸۲۷ و ۹۸۲۶ و ۹۸۲۵ ذکر شده است.
۸. این دو صفحه به احتمال به همراه دیگر اوراق قرآن بایسنغر در سفر ناصرالدین شاه به قوچان، پس از زلزله سال ۱۳۱۳ و به فرمان وی به تهران و کاخ گلستان انتقال یافته‌اند.
۹. گویا این صفحه در گذشته در اختیار کتابخانه ملی بوده و در همین راستا نیز نامه‌ای به کتابخانه ملی فرستاده شده با مضمون درخواستی از طرف کتابخانه آستان قدس مشهد مبنی بر انتقال آن به مشهد، که به دلیلی نامعلوم هیچ‌گاه این مبادله انجام نشده و بعدها این صفحه به کتابخانه سلطنتی کاخ گلستان فرستاده شده و سال‌هاست که این اثر در کنار چهار صفحه دیگر در آرشیو کتابخانه کاخ گلستان نگهداری می‌شود.
۱۰. در میان قطعات معرفی شده در آرشیو کتابخانه ملی ایران، نگارنده تنها موفق به بررسی و انتشار ۳ قطعه شد، حال آنکه تعداد قطعات در بسیاری منابع ۱۲ قطعه ذکر شده که نیاز به بررسی‌های بیشتری دارد.
۱۱. در بخش اسلامی موزه ملی ایران علاوه بر یک برگ پشت و رو و یک قطعه سه سطری (با پوشش روغنی) که در سالن موزه به نمایش گذاشته شده‌اند، یک قطعه سه سطری دیگر نیز وجود دارد که در حال حاضر در مخزن موزه نگهداری می‌شود.
۱۲. در سطر مذکور کاتب به جای واژه «لهو» به اشتباه «اهوا» نوشته است.

منابع

۱. آتابای، بدری، فهرست قرآن‌های خطی کتابخانه سلطنتی، تهران: کاخ گلستان، ۱۳۵۱.
۲. افروند، قدیر، گلچینی از قرآن‌های خطی موزه دوران اسلامی، تهران: موزه ملی ایران، ۱۳۷۵.
۳. حبیبی، عبدالحی، هنر عهد تیموریان و متفرعات آن، کابل: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۵.
۴. شاکری، رمضانعلی، اترکنامه تاریخ جامع قوچان، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۱.
۵. شایسته‌فر، مهناز، «کتابت و تذهیب قرآن‌های تیموری در مجموعه‌های داخل و خارج»، فصلنامه مطالعات هنر اسلامی، ش ۱۰، ۱۳۸۸، صص ۱۲۰-۹۹.
۶. عابدین‌پور، وحید و دیگران، «جایگاه خوشنویسی و خوشنویسان در جامعه عصر تیموری»، مطالعات اسلامی: تاریخ و فرهنگ، سال ۴۲، ش ۸۴، ۱۳۸۹، صص ۱۴۱-۱۷۰.
۷. گلچین‌معانی، احمد (۱۳۴۷) گنجینه قرآن آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۴۷.
- 8-Blair, Sheila S. (2006) *Islamic Calligraphy*, Edinburgh University Press, pp. 265-266.
- 9-Haldane, D. (2007) "Arts of the Celestial Pen: Qur'ans from the Library of the Institute of Ismaili Studies", in: *Word of God, Art of Man*, ed.: Fahmida Suleman, Oxford University Press, pp. 56-58.
- 10-Gray, B. (1979) *The Arts of the Book in Central Asia*, Paris and London, p. 11, pl. 2.
- 11-James, D. (1988) *Qur'ans of the Mamluks*, Alexandria Press and Thames & Hudson.
- 12-James, D. (1992) *After Timur; The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art, Vol III, The Nour Foundation, Azimuth Editions & Oxford University Press*, pp.18-23.
- 13-Soudavar, A. (1992) *Arts of the Persian Courts; Selections from the Art and History Trust Collection*, Rizzoli, New York.
- 14-Lentz, T. & Lowry, G. (1989) *Timur and the Princely Vision*, Washington D.C.
- 15-The Arts of Islam (1976), Exhibition Catalogue, The Hayward Gallery, London, no. 558.

منابع اینترنتی

- Ahuan Gallery / www.ahuan.co.uk
- Metropolitan Museum of Art / www.metmuseum.com

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا
 سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ مَنْ كَانُوا يَجْعَلُونَ لِلَّهِ
 الْإِلَٰهَ الْكُفْرَ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ وَمَنْ جَاهِلٌ
 فَلْيَأْجِرْهُ بِغُلَّتِ الْأَعْيُنُ وَأَصْحَابُ الْكُفْرِ
 الْأَعْتَمِ الْأَعْمَى وَمَنْ يَعْزِبْ عَنْ آلِهِ
 الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ الْغَنِيِّ الْغَنِي
 وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ
 عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرًا حَسَنًا الَّذِي
 كَانُوا يَعْمَلُونَ وَصَيْنَا الْإِنْسَانَ بُولَدِيَّةً